

Lisette Bros, *Reproductie of Emancipatie? Loopbanen van de Enschedese schoolgeneratie 1964*. Leuven/Apeldoorn, Garant 2001. ISBN 90-441-1126-4, 271 blz., 31,31 Euro (f 69,00).

De vraag of het onderwijs in staat is bestaande maatschappelijke ongelijkheden te doorbreken, heeft inmiddels velen beziggehouden. Aan de ene kant van het spectrum zien we beleidsmakers nieuwe vormen en structuren van onderwijs ontwerpen om leerlingen uit achterstandssituaties een betere kans in het onderwijs te geven. Aan de andere kant wordt vanuit verschillende hoeken van de wetenschap een veelheid van theorieën en modellen over dit vraagstuk aangereikt. Deze maken het mogelijk om na te gaan in welke mate het bestaande onderwijs de ongelijkheden van de ene op de andere generatie reproduceert en in welke mate er sprake is van een geleidelijke emancipatie van achtergestelde groepen. Vanaf het midden van de jaren 70 van de vorige eeuw wordt daarover in Nederland een heftige politieke en wetenschappelijke discussie gevoerd, die bekend is komen te staan als het reproductiedebat.

Een belangrijke kwestie in dit reproductiedebat is de vraag in hoeverre er ook empirisch valt aan te tonen wat de effecten van onderwijs op de maatschappelijke loopbaan zijn en in hoeverre in de loop van de tijd daarin verandering is gekomen. De meningen zijn daarover verdeeld. Enerzijds laten evaluaties van onderwijs hervormingen, zoals die van de basisvorming en het onderwijsvoorrangsbeleid, zien dat er slechts een zeer bescheiden verbetering van de onderwijskansen voor leerlingen in achterstandssituaties over korte perioden kan worden gerealiseerd. Anderzijds wijzen sociologische stratificatieonderzoeken uit dat er over een periode van tientallen jaren wel degelijk sprake is van een zeer geleidelijke stijging van het opleidingsniveau en dat een zekere vermindering van de onderwijsongelijkheden optreedt.

Zo bezien zou er geen bijzondere behoefte zijn aan nieuw onderzoek. Maar de dissertatie van Lisette Bros laat zien dat je ook nog op een andere manier naar het vraagstuk van ongelijke onderwijskansen kunt kijken. In haar studie gaat zij na hoe de school- en beroepsloopbaan van een bepaalde generatie leerlingen zich over een periode van zo'n dertig jaar heeft ontwikkeld en of over een langere periode reeds

bestaande ongelijkheden wellicht verminderen. Zulk onderzoek is zeer schaars en er bestaan slechts enkele andere (internationale) voorbeelden van dergelijke longitudinale studies. Alhoewel in Nederland zeker sprake is van een sterke traditie op het terrein van stratificatie- en longitudinaal schoolloopbaanonderzoek, is de ontwikkeling van nieuwe datasets bepaald achtergebleven. De oorzaak daarvan is ongetwijfeld dat het vreselijk tijdsintensief is, dat het jaren duurt voordat de data compleet zijn en dat alleen al om die redenen het niet (meer) past in het huidige (NWO-)model van aio-proefschriften, die binnen vier jaren af moeten zijn. De studie van Bros kwam op een andere wijze tot stand en laat zien welke mogelijkheden een goed longitudinaal databestand heeft.

Het boek is als volgt opgebouwd. In het eerste hoofdstuk wordt de stand van zaken op het terrein van theorie en onderzoek van onderwijsongelijkheid besproken. Hierbij ligt de nadruk op het Nederlandse onderzoek (verborgen talent en de sleutelmacht van de school) en worden de theoretische posities - reproductie of emancipatie - beschreven. Daarbij wordt speciaal aandacht geschonken aan het thema 'gender', dat naar de mening van de auteur veel te weinig in onderzoek en theorie naar voren komt.

In hoofdstuk 2 wordt de probleemstelling uitgewerkt en een opzet voor de analyse gemaakt. Hierbij worden drie tekortkomingen van bestaande theorieën en onderzoeken geconstateerd: het ontbreken van nadruk op gender, de ontwikkeling van de beroepsloopbaan en de werking van de arbeidsmarkt. De probleemstelling van haar studie heeft dan ook betrekking op de relatieve bijdrage van sociale herkomstkenmerken en gender op de ontwikkeling van de school- en beroepsloopbaan, alsmede op het uiteenrafelen van die effecten voor verschillende groepen en tussentadia van de loopbaan. Op basis van een op Blau & Duncan gebaseerd loopbaanmodel worden in de rest van het hoofdstuk een negentiental hypothesen ontwikkeld.

In hoofdstuk 3 wordt het Enschedecohort geïntroduceerd. Op basis van de destijds vermaarde leesbusexperimenten werd door Co van Calcar in 1964 een uitgebreid onderzoek opgezet onder 3008 leerlingen, 'eersteklassers' in de gemeente Enschede. Eerdere resultaten werden al gerapporteerd in Van Heeks Talentenproject en het is een klein (eigenlijk een heel groot) wonder dat de oorspronkelijke gegevens nog ergens bewaard waren gebleven. Op basis van de deze gegevens weet Bros een groot deel van de oorspronkelijke leerlingen in 1992 te traceren, waardoor de verdere onderwijs carrière en levensloop van een aanzienlijk deel van dit cohort kan worden gereconstrueerd. Van de 3008 leerlingen kon bijna 80% worden opgespoord, een voortreffelijke score. Hiervan bleek de helft bereid de uitgebreide vragenlijst (keurig verantwoord in bijlage 2) terug te sturen.

Dat op deze wijze nieuwe gegevens over een kleine 40 % van het oorspronkelijke bestand beschikbaar zijn, zeker als men in aanmerking neemt dat al een aanzienlijk deel niet eens kan worden getraceerd via de bevolkingsadministraties, getuigt van veel doorzettingsvermogen. Het op deze wijze ontstane Enschedecohort blijkt gemiddeld genomen iets te weinig succesvolle leerlingen en leerlingen uit lagere sociale milieus te omvatten, iets wat in de analyses zou kunnen worden gecorrigeerd. In aparte bijlagen worden de beschikbare variabelen en meetinstrumenten gedocumenteerd en beoordeeld op kwaliteit.

In hoofdstuk 4 worden de kenmerken van de Enschedese generatie in voornamelijk rechte tellingen beschreven, waarvoor verder naar het boek moet worden verwezen. In dit hoofdstuk wordt verder een nieuwe indicatie ontwikkeld waarin de ontwikkeling van de beroepsloopbaan wordt samengevat: het zogenoemde loopbaanpatroon. Dit kan verschillende vormen aannemen: het kan in prestigie stijgen of dalen maar ook een systematisch of grillig verloop hebben.

De eerder besproken loopbaanmodellen worden in hoofdstuk 5 met de data geconfronteerd. Op basis van het centrale loopbaanmodel worden de hypothesen getoetst voor diegenen waarvoor complete informatie beschikbaar blijkt (N=498). Hieruit blijkt dat sociale achtergrond vooral rechtstreeks van invloed is op het bereikte onderwijsniveau en de eerste baan, maar niet op het verdere verloop van de beroepsloopbaan. Op een indirecte wijze speelt de sociale achtergrond echter op meer manieren mee; die werkt bijvoorbeeld via schoolgeschiktheid door tot in de loopbaanpatronen. Voor gender kan iets soortgelijks worden gezegd: steeds blijkt er een systematisch direct effect te zijn op onderwijsniveau, eerste baan en loopbaanpatroon.

De geringe indirecte invloed loopt eveneens via schoolgeschiktheid maar merkwaardigerwijs ook nog via de taalprestaties. In het algemeen geldt dat voor vrouwen schoolgeschiktheid een duidelijke sleutelvariabele is, terwijl bij mannen de taalprestaties nog eens apart doorwerken. Al met al ontstaat een heel divers beeld, iets wat ook uit de afzonderlijke hypothesetoetsing blijkt. De belangrijkste boodschap is evenwel dat een hogere sociale achtergrond in de totale onderzoeksgroep leidt tot hogere onderwijsposities en daarmee tot hogere beroepsposities. Voor mannen en vrouwen afzonderlijk ziet dat er verschillend uit: de hogere schoolgeschiktheid voor vrouwen vertaalt zich niet in (gemiddeld) hogere onderwijsposities, hetgeen uiteindelijk nadelig is voor de verdere loopbaan en het bereikte eindniveau rond het vierendertigste levensjaar. Overigens wordt een en ander pas goed duidelijk in Bijlage 5.1, waar de relevante tabel wordt gepresenteerd. In hoofdstuk 6 wordt een en ander nog eens uitgebreid samengevat en geïnterpreteerd, en worden perspectieven voor vervolgonderzoek aangegeven.

Wie de studie van Bros ter hand neemt, zal onder de indruk komen van de grote inzet en mate van betrokkenheid van de onderzoeker. Het materiaal voor het onderzoek is grotendeels in eigen tijd, naast werk of uitkering, verzameld met voortdurende onzekerheid over de financiële basis. Je moet wel over een groot doorzettingsvermogen en sterke motivatie beschikken om een kleine tien jaar in een onzekere context van onderzoeksfinanciering en perspectief aan een dergelijke studie te beginnen en die ook nog af te ronden.

We moeten de auteur dankbaar zijn voor het reconstrueren van een prachtige longitudinale dataset – het Enschedecohort – die nog vele nieuwe mogelijkheden biedt voor verdere analyse. Die aanvullende analyses zullen zeker interessant en nodig zijn. Zo is Bros naar mijn mening veel te compact in de beschrijvende analyses van hoofdstuk 4, waar in feite alleen rechte tellingen per variabele worden gepresenteerd. Zo worden de tabellen niet gespecificeerd naar milieu of gender, waardoor de lezer te weinig inzicht in het materiaal krijgt om de multivariate analyses van het volgende hoofdstuk goed te kunnen plaatsen. Juist omdat de studie zich richt op ongelijkheid, zou men naast de verschillen in sterkte in de loopbaanmodellen ook de absolute verschillen tussen milieu- en gendergroepen moeten presenteren.

Verder zou nog eens kunnen worden gekeken naar het centrale vraagstuk van deze studie, namelijk de vraag in hoeverre het onderwijs een middel is tot sociale mobiliteit. Het is in dit verband gebruikelijk naar de *intergenerationele* mobiliteit (mobiliteit tussen ouder en kindgeneratie) te verwijzen als een maat voor maatschappelijke reproductie van ongelijkheid. De vraag is of een hoger diploma ook leidt tot een grotere mate van beroepsmobiliteit ten opzichte van de ouders. Merkwaardigerwijs wordt in de empirische hoofdstukken alleen over *intragenerationele* mobiliteit gesproken. Deze term verwijst echter naar de mobiliteit gedurende de eigen maatschappelijke loopbaan. Het is voorstelbaar dat die loopbaanmobiliteit ook nog eens afhangt van het niveau van het genoten onderwijs, maar dat is een geheel andere vraag.

Met haar studie heeft Lisette Bros een relevante bijdrage geleverd aan de vraag welke maatschappelijke functie het onderwijs heeft: reproductie of emancipatie? De resultaten van haar eigen analyses maken echter duidelijk dat een andere titel voor haar boek beter zou passen: reproductie én emancipatie!